

Hugo Jacobs

'Jong zonder schuld, oud zonder goed'. Agrarisch krediet in Sevenum, 1890-1920¹

'Schulden waren schandelijk, om welke reden er een grote mate van geheimhouding op alle schulden lag. [...] Zeer snedig kenmerkt Tiessing de totaal omgeslagen houding van den Drenthse boer betreffende geleend geld door een oud spreekwoord: "Borgen brengt zorgen" te vergelijken met een nieuw opgekomen gezegde: "Jong zonder schuld, oud zonder goed"'.²

Bijna honderd jaar geleden, in 1905, werd in Sevenum de Boerenleenbank opgericht. Teneinde een goed beeld te verkrijgen van de rol van deze bank op lokaal niveau wordt de totstandkoming ervan in dit artikel in een breder perspectief geplaatst. Dit gebeurt door de kredietverlening voor en na de oprichting van de bank in kaart te brengen en het boerenbestaan op lokaal niveau uit te diepen. Onderzoeken naar agrarische kredietverschaffing zijn schaars. Studies over Boerenleen- en Raiffeisenbanken beperken zich vaak tot organisatorische en institutionele aspecten. Deze studie beoogt een aanzet te geven tot aanvulling op het gebied van de praktijk en de context van de kredietverlening zelf.

In een studie over het landbouwkredietwezen is het belangrijk te weten hoe de agrariër zijn bedrijf inrichtte. Welke relatie was er tussen de situatie van de landbouw en de kredietontwikkeling in Sevenum? Ook de kleinschalige agrariër op het breukvlak van de negentiende en twintigste eeuw had te maken met investeringsbeslissingen voor zijn bedrijf. De vraag die hier aan de orde is hoe hij aan het daarvoor benodigde geld kwam. Wat voor soorten krediet waren in omloop? Van wie leende de boer geld? Hoe was het gesteld met het vertrouwen in de diverse geldschieters? Na een beschrijving van de situatie van de landbouw en het agrarisch bestaan wordt de kredietsituatie van de boeren in Sevenum in de periode 1890-1915 in kaart gebracht. De introductie van het begrip kredietcultuur is hierbij van belang. Kapitaal lenen en kapitaal ter leen uitgeven is een handeling: er vindt interactie plaats tussen twee of meer personen. Tijdens deze interactie moet een aantal zaken worden bepaald: om wat voor soort krediet gaat het (obligatie, voorschot, lening, hypotheek, rekeningcourant)? Hoe hoog moet de rente zijn? Aan wie wordt krediet gevraagd (winkeliers, handelaars, notarissen, banken, familie en/of vrienden)? Indirect is het vertrouwen van belang. Dit hangt nauw samen met de beslissing aan welke persoon geld ter leen wordt gevraagd. Mensen in wie men geen vertrouwen heeft, wordt niet om kapitaal gevraagd. Aan de andere kant zal een potentiële geldschieter zijn kapitaal niet ter beschikking stellen aan in zijn ogen onbetrouwbare figuren. Dit samenspel tussen kredietvormen, omgevingsfactoren en

¹ Bewerking van de doctoraal scriptie van de auteur (KUN 1997) door Ad Knotter.

² J. Baert, 'De geldomzet in het boerenbedrijf van 1795-1940', *De Economist* 94 (1946) 605. Volgens Baert zijn de aanhalingen van Tiessing te vinden in: 'De geschriften van Harm Tiessing over den landbouw en het volksleven van Oostelijk Drenthe', verzameld door C.H. Edelman (1943) 258 en 264.

Dorpsgezicht Sevenum vanaf de Maasbreeseweg rond 1900. Uit: J. Janssen, Sevenum in oude ansichten, Zaltbommel 1971.

het onderling vertrouwen vormt de kredietcultuur. In dit onderzoek wordt de kredietcultuur in Sevenum tussen 1890 en 1915 bestudeerd. De centrale vraag is in hoeverre de oprichting van de Boerenleenbank in 1905 zorgde voor een omslag in de cultuur van het kredietverkeer. Hoe kwam de Boerenleenbank te Sevenum tot stand en welke veranderingen bracht zij teweeg in de kredietverlening ter plaatse? Na een schets van de ontstaansgeschiedenis van de Boerenleenbank wordt een vergelijking gemaakt tussen de kredietcultuur voor en na de oprichting van de bank.

De toestand van de landbouw, 1890-1910

Het laatste kwart van de negentiende eeuw werd bepaald door een agrarische depressie (sinds 1878). De crisis manifesteerde zich vooral in de akkerbouw. Omdat die in de gemengde bedrijven op de zandgronden in dienst stond van de veehouderij, bleef de schade in deze gebieden beperkt. Wel ging men zich op de zandgronden als gevolg van de crisis meer richten op de veeteelt en brachten de boeren meer en andere producten op de markt. Veel zuivelproducten deden hun intrede, met name boter. Om de daling van de boterprijs het hoofd te bieden werden veel handkrachtfabriekjes voor een efficiëntere boterbereiding opgericht, veelal op coöperatieve basis. In het laatste decennium van de vorige eeuw nam het aantal fabriekjes in Limburg sterk toe. Nadat de coöperatieve gedachte algemeen ingang had gevonden, verbeterde de productie door de introductie van de stoomzuivelfabriek. De boterbereiding was oorspronkelijk het werk van de boerin en toen die zich steeds meer naar de fabrieken verplaatste, kwam er

voor haar meer tijd voor de pluimveehouderij. Venray, Horst en Sevenum werden belangrijke kippencentra. Rond 1910 vloeide een groot deel van het inkomen in deze plaatsen voort uit de eierverkoop. In Venlo en Roermond werden eiermijnen opgericht. De landbouw werd steeds meer gericht op veredeling, waarbij de op de markt gerichte boterproductie, varkensmesterij en pluimveehouderij de voornaamste bronnen van inkomsten vormden. De introductie van de kunstmest was daarbij een belangrijk hulpmiddel.³

Vergeleken bij de situatie rond 1890 was er in 1910 de nodige vooruitgang geboekt. De coöperaties waren hierbij van groot belang. Het gemengd bedrijf in Noord-Limburg kreeg een bredere basis dan voorheen. Er werden, naast boter, meer producten ter markt gebracht. Volgens Jansen en Rutten leefde omstreeks 1910 het gros van de Venrayse boeren van de veeteelt. Deze steunde op vier pilaren: rundvee- en paardenfokkerij, zuivelbereiding, varkensmesterij en eierverkoop.⁴ De stijgende lijn van de landbouw in Venray was mede te danken aan de acties van de Limburgse Landbouwbond: voorlichting, cursussen, oprichting van een landbouwbibliotheek, introductie van verzekeringen, aanschaf van diverse werktuigen, aankoopverenigingen voor kunstmest, veevoeders en zaai-goed. Het krediet werd verschaft door de Boerenleenbank.⁵ De overgang naar het systeem van de veredelingslandbouw verliep echter traag. Het duurde ongeveer een halve generatie voordat de voordelen hiervan duidelijk zichtbaar werden. De oprichting van boerenleenbanken vanaf 1900 versnelde dit proces aanvankelijk niet. De meeste boeren leenden hier geen geld, maar gebruikten de banken om te sparen zodat zij na verloop van tijd de nodige investeringen zelf konden bekostigen. Innovaties kwamen door dit spaargedrag langzaam op gang.

Wanneer gekeken wordt naar de economische en bedrijfsmatige omstandigheden kan een beter inzicht in de aard van de kredietvraag worden verkregen. In de dissertatie van J.L. van Zanden over de economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw (tot 1914) blijkt dat het gemiddelde zomerdagloon in Limburg van 83 centen in 1880 toeneemt tot 136 centen in 1910. Deze toename is groter dan de gemiddelde Nederlandse groei van het zomerdagloon.⁶ Vooral na de eeuwwisseling lijkt er sprake te zijn van een verbetering. Rond 1900 zien we ook een toename van de pacht prijzen in Limburg. Van 1881 tot 1900 dalen de pacht prijzen, waarna ze vanaf 1901 sterk toenemen. De gemiddelde pacht prijzen per hectare bouw- en weiland bedroegen in Limburg in 1880 nog f 29,30, terwijl ze in 1910 al gestegen waren tot f 38,10.⁷ Dit wijst op een

³ Ontleend aan: J.F.R. Philips, J.C.G.M. Jansen en Th. J.A.H. Claessens ed., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg 1750-1914* (Assen 1965) en J.C.G.M. Jansen en W.J.M.J. Rutten ed., *Geschiedenis van de landbouw in Limburg in de twintigste eeuw* (Leeuwarden en Mechelen 1992).

⁴ *Ibidem*, 126.

⁵ *Ibidem*, 129.

⁶ J.L. van Zanden, *De economische ontwikkeling van de Nederlandse landbouw in de negentiende eeuw, 1800-1914* (Wageningen 1985) 117.

⁷ *Ibidem*, 121 en 122.

verbetering van de economische positie van pachters. Hierdoor zal de drang tot investeren zijn toegenomen. Tegelijkertijd nam het aantal dagen dat in Limburg gewerkt moest worden voor het pachten van 1 ha bouw- en weiland af van 35 in 1880 tot 28 in 1910.⁸ Dit wijst op een toename van de arbeidsproductiviteit als gevolg van diepte-investeringen.

De landbouw in Sevenum

Sevenum is een grotendeels agrarische gemeente op de zandgronden van Noord-Limburg. Kenmerk voor dit gebied is de overheersing van het kleine, gemengd bedrijf waarin de akkerbouw in dienst staat van de veeteelt. *'Evenals in alle zandstreken overweegt in Noord-Limburg het kleinbedrijf. In geen gebied beslaan de bedrijven van 1-5 H.A. een zoo groot deel der oppervlakte als hier'*.⁹ Opvallend is dat de bevolkingsomvang in Sevenum vrij stabiel bleef. Op 31 december 1890 telde de gemeente 2.081 inwoners; aan het eind van 1910 2.183 zielen. Over een periode van twintig jaar was dit een toename van slechts 4,9 procent.¹⁰

Tabel 1: Grondgebruik in Sevenum, 1890-1900

Jaar	Eigenaars				Pachters			
	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha	1-5 ha	5-10 ha	10-15 ha	15-20 ha
1890	135	83	12	4	20	13	3	-
1895	135	83	13	4	20	13	2	-
1900	135	84	13	3	20	13	2	-

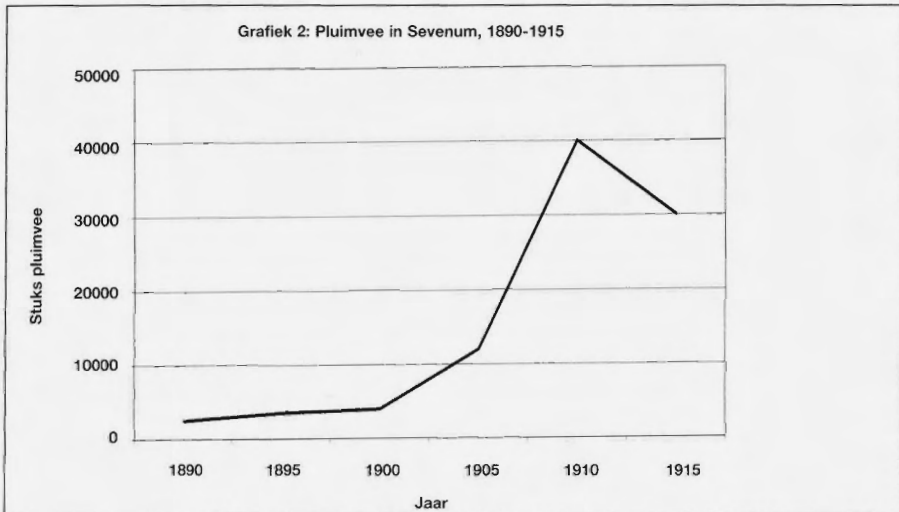
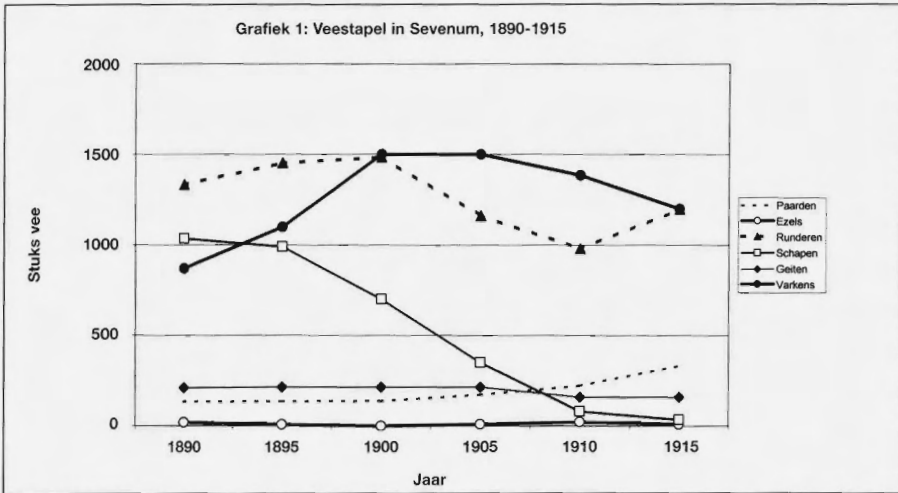
Bron: Verslagen over den landbouw in 1890-1900 in de gemeente Sevenum; Provincie Limburg (GAS) inv.nr. 1812, 1817, 1822.

Met betrekking tot de veeteelt past Sevenum in het beeld van Noord-Limburg als geheel. De twee meest in het oog springende veranderingen in de veestapel tussen 1890 en 1915 zijn de afname van het aantal schapen en de toename van de pluimveeteelt. Zo rond de eeuwwisseling deed de kunstmest op grote schaal zijn intrede, hetgeen de afname van het aantal schapen verklaart. De schapen zorgden op heidegronden voor mest. De bemeste heideplaggen werden later afgestoken en op de akker gebracht. Na de intrede van de kunstmest was dit niet meer nodig waardoor de schapenteelt afnam. Zoals vermeld is de sterke toename van de pluimveehouderij te verklaren vanuit de industrialisatie van de boterfabricage. De boter- en kaasbereiding was van oudsher een vrouwenkarwei. Door de overgang naar de fabriekmatige productie van zuivelproducten hielden de vrouwen meer tijd over. Deze vrijgekomen tijd werd besteed aan de kippenteelt.

⁸ Ibidem, 126.

⁹ Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, *Verslagen en mededelingen van de Directie van den Landbouw. 1912, No. 3. Het grondgebruik in Nederland, gevolgd door eene beschrijving der landbouwgebieden* ('s-Gravenhage 1912) 171.

¹⁰ Gemeentearchief Sevenum (GAS) inv.nr. 583: Verslag van den toestand der gemeente over het jaar 1911.

Bronnen: Verslagen over den landbouw 1890-1900 in de gemeente Sevenum. Provincie Limburg (GAS) inv.nr. 1812, 1817, 1822 en: Verslagen van den toestand der gemeente over de jaren 1905-1915 (GAS) inv. nr. 578, 583, 588.

Zo rond 1900 begon zich in Sevenum een zekere specialisatie in de pluimveeteelt af te tekenen. In grafiek 2 wordt duidelijk dat vanaf 1900 het aantal stuks pluimvee sterk begon te stijgen. Tegelijkertijd daalde de varkens- en rundveestapel; hoogstwaarschijnlijk ten gunste van de pluimveeteelt. Hoewel tussen 1895 en 1912 zeven (coöperatieve) boter- en melkfabriekjes in Sevenum actief waren, had dit geen significant effect op de rundveestapel.¹¹ Sterker nog: het aantal runderen begon pas vanaf 1910 weer te stijgen. Waarschijnlijk hebben de

¹¹ J.C. Dekker, *Zuivelcoöperaties op de zandgronden in Noord-Brabant en Limburg 1892-1950* (Tilburg 1996) 576.

Hugo Jacobs 'Jong zonder schuld, oud zonder goed'

Grad Giessen, de laatste schaapherder van Sevenum, 1919 Uit: G.Gommans, De Unie van Sevenum, z.p. 1983.

boeren zich toegelegd op de levering van slechts kleine hoeveelheden melk om op die manier risico's te spreiden. Blijkbaar kon worden volstaan met een gering aantal runderen. Bovendien nam de rundveestapel op hetzelfde moment toe als de afname van het aantal kippen in 1910. Duidelijk is dat de Sevenumse boer allerminst statisch opereerde. Hij sprong met zijn kleine gemengd bedrijf in op allerlei externe veranderingen.

De cultuur van de kredietverlening of: hoe kwam de boer aan zijn geld?

In *De Economist* van 1946 schrijft J. Baert dat de geldomzet op de zandgronden gedurende de gehele negentiende eeuw zeer gering was. De bestemming van het geld stond van tevoren vast: betaling van belasting, pacht en/of hypotheekrente.¹² Meer inzicht in de cultuur van de kredietverlening krijgen we door middel van de gegevens die verzameld zijn voor de landbouwenquête van 1886.¹³ Sevenum zelf behoorde helaas niet tot het onderzoeksveld van de commissie. Wel zijn in de enquête twee met Sevenum vergelijkbare plaatsen opgenomen: de gemeenten Meerlo en Grubbenvorst, eveneens gelegen op de zandgronden van Noord-Limburg. In de enquête wordt duidelijk hoe het kleinbedrijf op de zandgronden overheerste. Door voortdurende splitsing van bedrijven groeide het aantal kleine bedrijfjes van 1-5 ha. Deze vermeerdering was het sterkst op de zandgronden:

*'Vooral in Noord-Brabant en Limburg openbaart zich het verschijnsel, dat de bedrijven langzamerhand worden versnipperd en de onafhankelijke boerenstand plaats maakt voor een ander slag van landbouwers zonder kapitaal, geldelijk afhankelijk en zonder weerstandsvermogen, zelfs tegen geringe schokken. In Limburg was de toestand zo ongezond mogelijk. Van de 17.115 bedrijven waren er niet minder dan 10.956 niet groter dan 1-5 ha.'*¹⁴

In de zandstreken van Noord-Brabant en Limburg werd dientengevolge veelvuldig geklaagd over de verbrokkeling van het bezit:

*'De eigen bedrijven, die toch al niet groot zijn, worden bij verkoop gesplitst, bij boedelscheiding verdeeld zonder dat er in den regel wordt bijgekocht. Velen geven het bedrijf geheel op; de keuterboerderijtjes worden menigvuldiger; de allerkleinste bedrijven, als nevenbedrijven uitgeoefend, nemen toe. Maar ook de eigenaars-verpachters maken hunne hoeven kleiner of verpachten los land, omdat zij dan eerder huurders vinden en hooger prijzen maken.'*¹⁵

¹² J. Baert, 'De geldomzet in het boerenbedrijf van 1795-1940', *De Economist* 94 (1946) 592.

¹³ *Uitkomsten van het onderzoek naar den toestand van den landbouw in Nederland, ingesteld door de landbouwcommissie, benoemd bij koninklijk besluit van 18 september 1886, nr. 28* ('s-Gravenhage 1890).

¹⁴ *Uitkomsten* 4 (1890) 17.

¹⁵ *Ibidem*, 18.

In Limburg moeten ook de eigenaren hun verpacht bedrijf inkrimpen. Hierdoor nemen de gevallen van executies toe. Dit kan worden verklaard:

*'[...] uit de gewoonten van geldbeleggers, uit traditie van in bepaalde streken inheemse geslachten en uit de relatien van makelaars, administrateurs of notarissen. Doch voor een ander deel ligt waarschijnlijk de oorzaak in een verschil in financiële kracht bij de landbouwende bevolking. Waar onder de landbouwers veel kapitaal aanwezig is, kunnen zij met onderlinge hulp de aanvallen der kapitalisten in den regel afslaan. Waar zij verloren hebben en achteruit zijn geboerd, kunnen zij de concurrentie niet volhouden. Is eenmaal de boerenstand voor een groot gedeelte tot pachters gaan behooren, dan neemt het kwaad in den regel, in gedrukte tijden, hoe langer hoe groter omvang aan.'*¹⁶

Het mag duidelijk zijn dat de financiële situatie van de (kleine) boeren in nauwe relatie stond met hun status en hun kredietbehoefte. In de landbouwenquête van 1886 worden de problemen in de landbouw onder meer geweten aan de slechte regeling van het kredietwezen:

*'Het kredietwezen ten platten lande is uitermate onbevredigend. De slechte regeling van het krediet is een der meest werkzame oorzaken van den achterlijken toestand van onzen landbouw.'*¹⁷

De landbouwers kwamen op uiteenlopende manieren aan geld: door onderling hulpbetoon, via notarissen (de notaris was over het algemeen het middelpunt van het landbouwkrediet in Nederland), via kassiers (waarvan echter rond 1890 nog weinig gebruik werd gemaakt), door middel van publieke verkopen (hetgeen wijst op onvermogen om aan krediet te komen), onderhandse koop- en verkoop op krediet of voorschot door winkeliers, kooplieden en fabrikanten.¹⁸ In (Zuid-)Nederland waren het vooral de notarissen die krediet verleenden of daarvoor bemiddelden:

*'Het geld wordt in de meeste gevallen geleend van particuliere personen, soms van bekenden of althans van landbouwers, doch ook van kapitalisten in de steden. De notaris is in den regel de man, die bemiddelend optreedt en kapitalist en kapitaalzoekende tot elkaar brengt. In vele gevallen is hij zelf de man, die het geld verstrekt, soms uit eigen middelen, meestal uit de gelden, hem, om rente te kweken, toevertrouwd.'*¹⁹

Volgens de landbouwenquête speelde de notaris in Grubbenvorst een grote rol in de kredietverlening. Hierbij ging het met name om aanleg- en bedrijfskrediet. De functie van de notaris bij de kapitaalverstrekking en -bemiddeling in Meerlo

¹⁶ Ibidem, 21-22.

¹⁷ Ibidem, 31.

¹⁸ Ibidem, 33-37.

¹⁹ Ibidem, 31-32.

is minder duidelijk. Af en toe kwam het voor dat de notaris geld ter beschikking stelde dat hij via banken of andere kredietinstellingen wist te bemachtigen. Ook in Grubbenvorst waren personen aanwezig die op deze manier kredieten kregen. De rente was via deze weg wel hoger dan bij de meeste vormen van onderling hulpbetoon. In Meerlo was het kopen op krediet van winkeliers gebruikelijk. *'Koop- en verkoop op krediet en in het publiek komt veelvuldig voor'*, aldus de landbouwenquête.²⁰ Hierdoor werd de boer afhankelijk van de bewuste winkelier, zodat hij zijn producten tegen lage prijzen aan de winkelier van de hand moest doen en op zijn beurt veel moest betalen voor diverse goederen die hij via dezelfde winkelier moest aanschaffen. De meeste artikelen werden op krediet - in rekening courant - gekocht.

De Sevenumse kredietsituatie

Tot de komst van de Boerenleenbank in 1905 was de bij de notaris vastgelegde obligatie ook in Sevenum de belangrijkste vorm van geregistreerde kredietverlening. De obligaties werden meestal verleend volgens een van tevoren overeengekomen rentevoet. In Sevenum zelf was geen notaris gevestigd. Voor archiefonderzoek naar deze kredietvorm is daarom gekozen voor de archieven van de notaris in Horst.²¹ Omdat dit de voor Sevenum dichtstbijzijnde plaats was met een notaris, neem ik aan dat verreweg de meeste inwoners van Sevenum kozen voor de notaris te Horst. Als tegenhanger van geldverschaffing in de vorm van krediet kunnen de eveneens bij de notaris vastgelegde openbare verkopeningen worden beschouwd. Deze wijzen op onvermogen schulden te voldoen of krediet te verkrijgen. In tabel 2 wordt het aantal Sevenumse obligaties in vijfjaarlijkse perioden vergeleken met het aantal notariële verkopeningen.

Tabel 2: Aantal notariële obligaties en openbare verkopeningen m. b.t. Severum 1891-1915 (vijfjaarlijkse perioden)

Jaren	Obligaties	Publieke Verkopeningen
1891-1895	6	12
1896-1900	3	9
1901-1905	18	19
1906-1910	18	12
1911-1915	9	19

Bronnen: RAL: notariële archieven Horst 1842-1896; inv. nr. 8539-8544; archieven der notarissen residentiële in het arrondissement Roermond 1896-1905, inv. nr. 9337, 9341-9344; archieven der notarissen gereïdeerd hebbende in het arrondissement Roermond 1906-1915, inv. nr. 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60 en 61.

²⁰ Ibidem, 35.

²¹ De archiefbescheiden van de notarissen te Horst zijn gedeponneerd in het Rijksarchief Limburg (RAL) te Maastricht tot 1915. Na 1915 zijn deze nog niet gedeponneerd bij het Rijksarchief. Zij bevinden zich in het archief van de Arrondissementsrechtbank in Roermond. Wegens problemen die het onderzoek in deze archieven met zich meebrengt, is ervoor gekozen de jaren 1916-1920 buiten beschouwing te laten.

Een Sevensumse in traditionele kleding. Uit: G. Gommans, *De Unie van Sevenum*, z.p. 1983.

Het blijkt dat in de periode 1890-1900 gemiddeld slechts 0,9 obligaties per jaar bij de notaris te Horst werden vastgelegd. Tussen 1900 en 1915 steeg het gemiddelde tot 3 per jaar. Voor de publieke verkopeningen ligt dit gemiddelde op respectievelijk 2,1 en 3,3. Dit laatste cijfer wordt overigens vertekend door een piek in 1914 (tien verkopeningen tegen twee in de omliggende jaren) die aan het uitbreken van de oorlog moet worden geweten.²² Geconcludeerd kan worden dat (bedrijfs)financiering door middel van een notariële verkoping vóór 1900 gebruikelijker was dan via een obligatie; nadien ontlopen beide vormen elkaar niet veel. De stijging van het aantal obligaties is dus groter dan de stijging van de publieke verkopen. Dit zou een indicatie kunnen zijn voor een toegenomen vertrouwen tussen kredietpartners. Bij het onderling geldverkeer in de zin van obligaties is wederzijds vertrouwen noodzakelijk. Voorzichtig kunnen we stellen dat dit vertrouwen vóór 1900 matig is geweest, of het kredietaanbod gering. In de periode 1901-1905 nam het aantal via de notaris bemiddelde kredieten sterk toe om tot 1910 op (gemiddeld) dezelfde hoogte te blijven. Blijkbaar leidden de hierboven beschreven veranderingsprocessen in de Sevenumse landbouw in deze periode tot een toename van de kredietvraag. De opgaande conjunctuurbeweging heeft naar alle waarschijnlijkheid het investeringsklimaat in deze Noord-Limburgse gemeente bevorderd. Na de agrarische crisis van het laatste kwart van de negentiende eeuw was de conjunctuur relatief gunstig. Investeringsdrang was duidelijk aanwezig en dat kan de toegenomen kredietvraag verklaren.

Het ontstaan van het coöperatief georganiseerde kredietwezen

Uit het voorgaande valt af te leiden dat de institutionalisering van de kredietverlening in Sevenum in de vorm van de oprichting van de Boerenleenbank in 1905 niet (direct) tot een vermindering van de 'oude' via de notaris bemiddelde kredieten leidde. Blijkbaar veranderde het systeem van kredietverlening - gebaseerd op wederzijds vertrouwen - niet van de ene dag op de andere. In grote lijnen bleven de negentiende-eeuwse kredietvormen ook in de eerste decennia van de nieuwe eeuw bestaan. Maar door de behoefte aan investeringsmiddelen en de groei van de kapitaalbehoefte voldeed dit systeem steeds minder:

*'Toen eenmaal de behoefte aan bedrijfskapitaal werd gevoeld, was daarmee tevens gesteld het probleem van het landbouwcrediet [...]: de notarissen zijn te duur, de suikerfabrikanten met hun voorschotten te karig, grondeigenaars, die de pacht vooruit eisen, handelen tegen zichzelf, onderlinge schuldbekentenissen van familieleden blijken dikwijls te riskant!'*²³

²² In 1914 zien wij ook de opkomst van een tot dan toe weinig voorkomend kredietvorm via de notaris, namelijk schuldbekentenissen met een hypotheek (RAL: archieven der notarissen in het arrondissement Roermond (1906-1915) inv. nr. 60 en 61). In Sevenum gaat het in de jaren 1914-1915 om vijf hypotheeken die bij de notaris geregistreerd zijn. Het is onduidelijk of hier sprake is van een incidentele golf als gevolg van de oorlogssituatie of om een structurele vernieuwing.

²³ Baert, 'De geldomzet in het boerenbedrijf van 1795-1940', 604.

De Raadhuisstraat omstreeks 1900. Uit: J. Janssen, Sevenum in oude ansichten, Zaltbommel 1971.

Zoals de landbouwenquête van 1886 al stelde, zaten veel boeren verlegen om een goede kredietregeling. Hiertoe werden tegen de eeuwwisseling steeds meer zogenaamde coöperatieve boerenleenbanken opgericht. Algemeen wordt aangenomen dat de oorsprong van het op coöperatieve basis georganiseerde landbouwkredietwezen in Duitsland ligt bij de activiteiten van Frederik Willem Raiffeisen omstreeks het midden van de negentiende eeuw. Zijn gedachte was dat boeren die zich verenigen sterker zouden staan dan als individu. Wanneer de landbouwers spaargelden zouden inleggen, zou de organisatie een solide basis kunnen krijgen zodat de liquiditeitspositie van de bank groot genoeg zou worden om kredieten te gaan verstrekken.

Dit systeem kwam in Nederland omstreeks de eeuwwisseling steeds frequenter voor.²⁴ De eerste coöperatieve boerenleenbank in Nederland werd waarschijnlijk in Geldrop opgericht (1896). Op nationaal niveau bestonden in Nederland twee coöperatieve centrale banken, waarbij lokale leden zich aan konden sluiten. Op 12 juni 1898 werd de Coöperatieve Vereeniging van Raiffeisenbanken en Landbouwverenigingen opgericht en op 5 december van datzelfde jaar volgde de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank. Eerstgenoemde bank werd in Utrecht gevestigd terwijl de Boerenleenbank haar standplaats in Eindhoven had. Over het algemeen waren noordelijke banken aangesloten bij de Utrechtse Centrale; de banken in het zuiden opteerden meestal voor de Centrale Boerenleenbank te Eindhoven. De twee centrales hadden een sturende en coördinerende functie. Lokale leden konden een teveel aan financiële middelen bij de centrale deponeren: één van haar voornaamste functies.

Kenmerkend voor de boerenleenbanken is de lokale organisatiestructuur. Binnen de plaatselijke boerenleenbank vormt de algemene ledenvergadering de hoogste macht. Die kiest uit de leden een bestuur dat met het feitelijke beheer van de plaatselijke bank is belast. Het bestuur beslist over de toelating en royering van leden, het opnemen en uitlenen van gelden, het bijhouden van de administratie, belegging en bewaring van middelen en controle op de kassier. Boven het bestuur staat een raad van toezicht, die ook door de algemene ledenvergadering wordt gekozen. Het bestuur benoemt een kassier die de feitelijke zaakvoerder van de bank is. De kassier moet lid zijn van de bank en treedt om de vier jaar af, waarna hij herbenoemd kan worden. Hij is de enige persoon binnen de organisatie die een salaris ontvangt.

Bij de oprichtingsvergadering van de Limburgsche Christelijke Boerenbond (LCB) op 10 november 1896 werd benadrukt dat de bond wilde zorgen voor de verbetering van het kredietwezen.²⁵ Om het landbouwkredietwezen in Limburg

²⁴ Voor een overzicht zie: Th. van der Marck, *Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan van de coöperatieve centrale boerenleenbank te Eindhoven* (Roermond, z.j. [1922]), H. van Haastert en G.W.M. Huysmans ed., *Veertig jaren landbouwkrediet onder leiding der Coöperatieve Centrale Boerenleenbank te Eindhoven 1898-1938* (Eindhoven 1939) en Ph. C. M. van Campen, P. Hollenberg en F. Kriellaars ed., *Landbouw en Landbouwkrediet 1898-1948. Vijftig jaar geschiedenis van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven* (z.p. 1949) 66.

²⁵ J. Korsten, *Standhouden door veranderingen. De Limburgse Land- en Tuinbouwbond als behartiger van agrarische belangen 1896-1996* (Nuland 1996) 29.

te regelen richtte de LCB een Raiffeisencommissie op. De centrale figuur binnen deze commissie was kapelaan Th. van der Marck uit Heel (bij Roermond). Hij motiveerde zijn optreden uit christelijke beginselen:

*'Het gebod der liefde beveelt ons [...] overal te helpen, waar men helpen kan; het Christendom leert ons, iederen mensch lief te hebben als ons zelve; en zoo men eenigszins met dorps toestanden bekend is, weet men zeer goed, welke ernstige en treurige gevolgen, vooral voor den kleinen landbouwer, eene oogenblikkelijke geldverlegenheid kan na zich slepen.'*²⁶

Aangezien de clerus het vertrouwen van de boerenstand genoot, was de (lokale) geestelijkheid overal in Limburg actief bij de totstandkoming van boerenleenbanken.²⁷ De oprichting van boerenleenbanken verliep in Limburg weliswaar minder vlot dan in Brabant, maar die achterstand werd snel ingelopen: in 1909 telde Limburg slechts vier banken minder dan het geografisch grotere Brabant (zie tabel 3).

Tabel 3: Boerenleenbanken in Noord-Brabant en Limburg aangesloten bij de Eindhovense Centrale

Provincie	Jaren											
	1898	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
N-Brabant	14	26	31	40	52	57	62	67	82	94	96	99
Limburg	9	11	13	18	23	34	44	54	66	70	76	95

Bron: Ph. C.M. van Campen, P. Hollenberg en F. Kriellaars ed., *Landbouw en Landbouwcrediet 1898-1948. Vijftig jaar geschiedenis van de Coöperatieve Centrale Boerenleenbank Eindhoven* (z.p. 1949) 79.

De Boerenleenbank in Sevenum

De Sevenumse Boerenleenbank werd op 5 februari 1905 opgericht.²⁸ Ook in de omgeving van Sevenum ontstonden in deze periode verschillende boerenleenbanken, bijvoorbeeld in Meijel (1898), Venray (1899), Venlo (1902), Grubbenvorst (1907) en Horst (1911).²⁹ Volgens P.A.M. Geurts, die een boekje schreef over de Boerenleenbank in Horst, had de oprichting van deze banken overal dezelfde achtergrond:

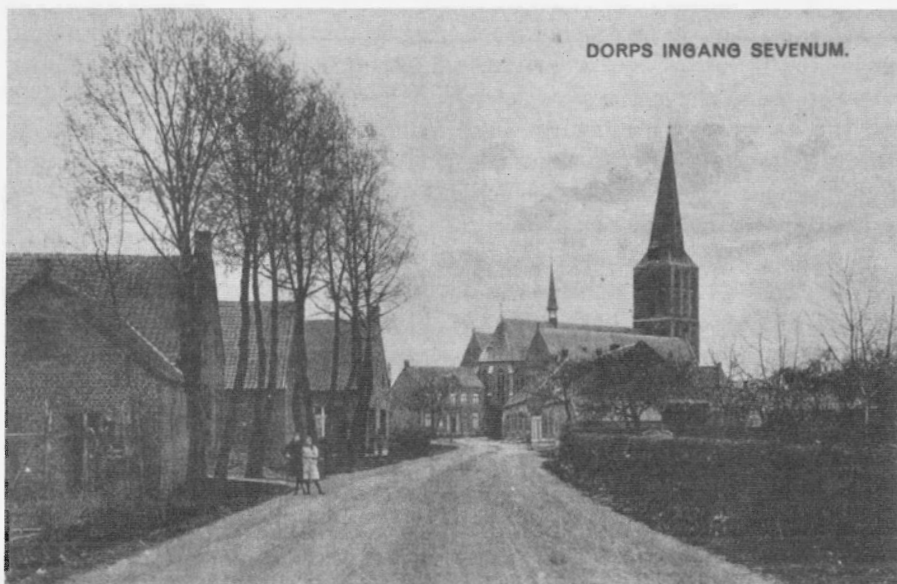
'In America [gem. Horst, H.J.] kan men zich nog steeds laten vertellen dat de Boerenleenbank werd opgericht als een soort afweermiddel tegen weinig sociale kredietverlening van particuliere zijde. Een winkelier, tegelijk bakker en molenaar, die zich in de jaren negentig, [...] daar had gevestigd, was altijd bereid klanten van dienst te zijn. Als zij niet contant konden betalen, verleende hij bereidwillig krediet. Op zeker moment had de bewuste geldschietster een aanzienlijk aantal Americanen financieel

²⁶ Th. van der Marck, *Boerenleenbanken (Systeem Raiffeisen)* (Roermond 1900) 4.

²⁷ Philips e.a., *Geschiedenis*, 229.

²⁸ Van Campen e.a. ed., *Landbouw en Landbouwcrediet*, 583.

²⁹ P.A.M. Geurts, *Het bescheiden begin van de Horster Boerenleenbank* [Horster Historiën I] (Horst 1986).

De Steinhagenstraat in de jaren 1920. Uit: J. Janssen, *Sevenum in oude ansichten*, Zaltbommel 1971.

van zich afhankelijk gemaakt. [...] Een dergelijke situatie heeft bij de oprichting van verschillende der oudste Boerenleenbanken een rol gespeeld.³⁰

Ook in Horst zelf schijnt dit het geval te zijn geweest:

*'Verdiene desbetreffende mondelinge berichten geloof, dan werd rond 1900 ook in Horst-dorp door particulieren, vooral door winkeliers, voor diverse doeleinden geld tegen rente in leen gegeven. Vast staat dat iets dergelijks ook gebeurde door notarissen, uit de eigen plaats of uit de omgeving. Het valt niet aan te tonen dat genoemde praktijken tot uitwassen hebben geleid, waarvan vervolgens een rol moet worden toegeschreven bij de oprichting van de Boerenleenbank in Horst.'*³¹

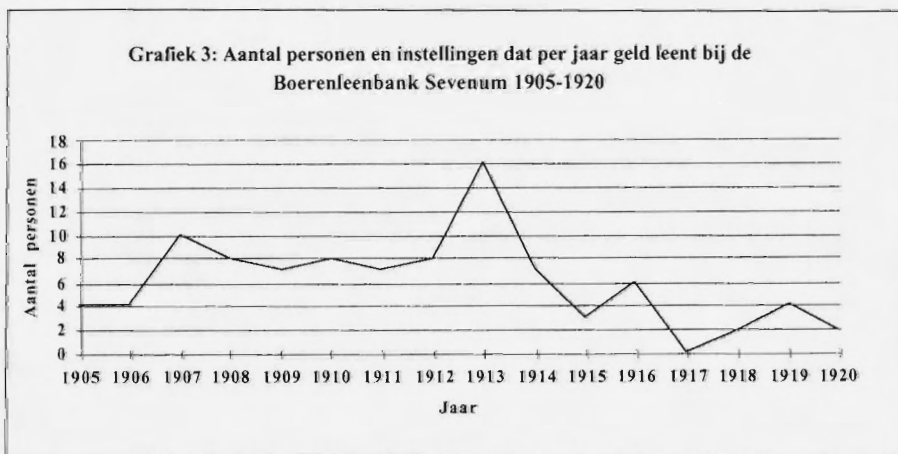
Rond 1913 ontstond een breuk in het bestuur van de Sevenumse Boerenbond. Als gevolg van een conflict over de centrale aankoop van grond-, mest- en brandstoffen tekenden zich twee groepen binnen het bestuur af. Eén van beide groepen besloot een eigen coöperatieve aankoopvereniging op te richten. Deze nieuwe vereniging - die in 1914 de naam Coöperatieve Handelsvereniging kreeg - zocht aansluiting bij de Utrechtse Coöperatieve Raiffeisenbank. In 1916 werd in Sevenum een tweede bank opgericht voor coöperatieve kredietverlening aan boeren. Vanaf die datum ressorteerde de gehele organisatie onder de naam 'Coöperatieve Handelsvereniging (CHV) en Landbouwbank'. Pas in 1989 zouden

³⁰ Ibidem, 183.

³¹ Ibidem, 184.

de Boerenbond en de CHV weer toenadering tot elkaar zoeken en kwam het na een langdurige breuk weer tot een fusie. Sevenum is het enige geval in Limburg waar een coöperatieve vereniging zich heeft losgemaakt van de Boerenbond en één van de weinige plaatsen in Zuid-Nederland waar een vestiging van de Utrechtse Centrale Bank is opgericht. Omdat de Landbouwbank pas in 1916 begint, beperkt dit onderzoek zich echter tot de Sevenumse Boerenleenbank en worden de CHV en Landbouwbank buiten beschouwing gelaten.

De belangrijkste bronnen over de vroegste geschiedenis van de Boerenleenbank in Sevenum zijn de notulen van het bestuur en de raad van toezicht, thans gedeponereerd bij de Rabobank Sevenum. Deze notulen bevatten lijsten betreffende de kredietverlening met de data, kredietvorm en persoonsgegevens van de kredietnemers. De eerste gedateerde notulen van een bestuursvergadering van de Sevenumse Boerenleenbank dateren van 7 mei 1905. Uit deze notulen blijkt dat de Bank zich op 1 mei 1905 bij de Centrale in Eindhoven heeft aangesloten. Aanvullende informatie is te vinden in de archieven van de Sevenumse Boerenbond. In Sevenum was in 1897 een afdeling van de Christelijke Limburgse Boerenbond opgericht.³² Er is geen bewijs dat de Boerenleenbank in Sevenum, zoals in veel andere Limburgse plaatsen, op initiatief van de plaatselijke Boerenbond werd opgericht, maar een duidelijke band was er wel. Dat blijkt onder meer uit het hoge bedrag aan leningen dat de Boerenbond bij de Bank afsloot.³³

Bron: zie noot 33.

³² Voor gegevens over de Sevenumse Boerenbonden heb ik gebruik gemaakt van het ongepubliceerd verslag *Boerenbonden in Sevenum* dat Leonard Gommans heeft opgesteld tijdens zijn stage bij de Sevenumse Boerenbond.

³³ Tussen 1909 en 1920 leenden de Boerenbonden een totaal bedrag van ten minste f 46.000,- (het bedrag van één kredietopname is niet bekend). Dit is veel meer dan andere personen of instellingen (ontleend aan: notulen Boerenleenbank 1905-1920, gedeponereerd bij de Rabobank Sevenum).

Uit grafiek 3 blijkt dat gedurende de periode 1905-1920 gemiddeld slechts zes personen per jaar krediet bij de Bank opnamen, waarbij nog moet worden aangekend dat het over verscheidene jaren soms om dezelfde personen gaat. In de grafiek zijn per jaar geen dubbeltellingen uitgevoerd. Op een bevolking van tussen de tweeduizend en zesentwintighonderd zielen is dit een erg laag aantal. Of er vanaf 1916 potentiële klanten zijn overgestapt naar de 'Coöperatieve Handelsvereniging en Landbouwbank' valt niet na te gaan. Niettemin kunnen we stellen dat de Sevenumse Boerenleenbank in de eerste vijftien jaren van haar bestaan als kredietverlenende instantie voor particulieren slechts van beperkt belang is geweest. Verscheidene malen vinden we in de archieven van de Boerenleenbank klachten over het geringe aantal personen dat gebruik maakt van de kredietverlenende functie van de Bank. Zo merkt de kascontrolecommissie op 8 februari 1906 op dat vooralsnog weinig geld wordt geleend. De commissie schrijft dit toe aan de hoge rentevoet van vier procent.³⁴ In oktober van hetzelfde jaar komt de klacht terug. Ditmaal stelt de president van de Raad van Toezicht voor een lezing te organiseren, met als doel de leden te inspireren.³⁵ Wel deed de Bank dienst als spaarinstelling, zodat de boerenbevolking de gelegenheid kreeg kapitaal op langere termijn te reserveren voor de nodige investeringen.

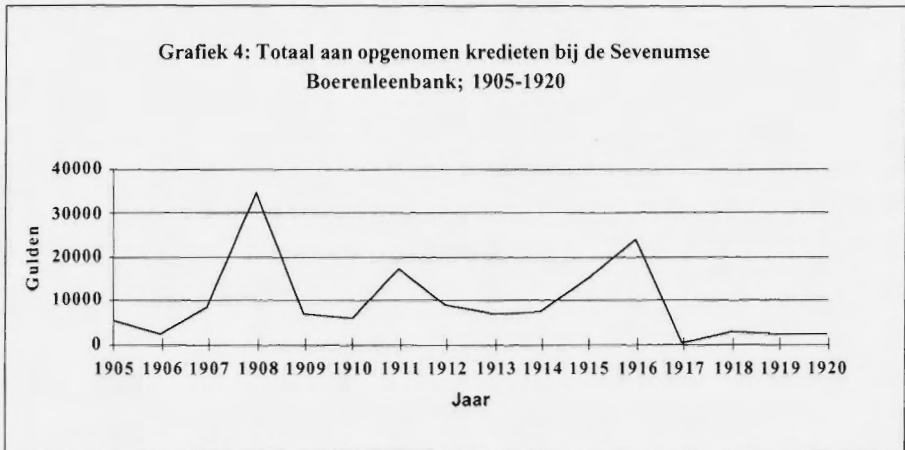
Ook wanneer gekeken wordt hoeveel geld er omgaat in de leningen kan worden vastgesteld dat de betekenis van de Bank in de eerste vijftien jaar van haar bestaan marginaal was. Het totaal aan geleend kapitaal over de periode 1905-1920 bedroeg slechts f 144.900,- .

In grafiek 4 zijn de opgenomen bedragen per jaar weergegeven. In 1908 is een piek zichtbaar, die verklaard wordt doordat het in Sevenum aanwezige nonnenklooster een bedrag van maar liefst f 32.000,- leende. De kleinere uitschieters in 1911 en 1916 zijn het resultaat van aanzienlijke leningen van de Sevenumse Boerenbond. Hieruit blijkt dat de particuliere sector ondervertegenwoordigd was in de klantenkring van de Bank. Uit de notulen wordt duidelijk dat particulieren veelal leenden voor kleine investeringen zoals het kopen van een koe, startkapitaal om te beginnen met een boerenbedrijf, geld om onroerende goederen te kopen, schulden af te lossen of op korte termijn financiële nood te lenigen, bijvoorbeeld de boer die in de zomer van 1909 om een voorschot van vijfentwintig gulden vraagt. Hij heeft dit bedrag nodig '*daar hij anders zijn varken moet verkopen om het een en ander te betalen [...]*'.³⁶ Het is in dit licht niet verwonderlijk dat verreweg het grootste deel van de kredieten in de onderzochte periode in de vorm van een voorschot werd verstrekt (namelijk 72 van de in totaal 92 verstrekkingen). Hypotheken - veelal uitgegeven ten behoeve van de aankoop van onroerend goed - zijn na de voorschotten het populairst (12 ver-

³⁴ Notulenregister Boerenleenbank Sevenum, 1906.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Notulenregister, 1909.

Bron: Notulenregister Boerenleenbank Sevenum 1905-1920; gedeponereerd bij de Rabobank Sevenum.

strekkingen). Kredieten in de vorm van een (langlopende) lening of een lopende rekening komen zeer weinig voor.

Vergelijken wij het aantal bij de Boerenleenbank opgenomen kredieten met het aantal obligaties in de periode 1905-1915, dan wordt duidelijk dat de Bank, hoewel zij vooralsnog niet kon rekenen op interesse van het brede publiek, voor een aanzienlijke uitbreiding van de kredietverlening zorgde. Gemiddeld werden er 9 kredieten per jaar verleend, tegen 3 bij de notaris overeengekomen obligaties. Ondanks de geringe aantallen was daarmee de omvang van het kredietverkeer aanzienlijk toegenomen. Dat de Boerenleenbank meer kredieten verstrekt dan de oorspronkelijke geldschieters heeft niet alleen te maken met het toegenomen vertrouwen in de kredietverschaffing in het algemeen. Verondersteld kan worden dat de mogelijkheid om kleinschalig krediet op te nemen in de vorm van voorschotten een nieuw element toevoegde aan de heersende kredietcultuur, met name voor kleine boeren. Daarnaast zien wij zowel bij de notaris als bij de Bank de opkomst van hypothecaire kredietvormen.

Conclusie

De ontwikkeling van het onderlinge kredietverkeer in Sevenum is in dit artikel in verband gebracht met de opkomst van de veredelingslandbouw in Sevenum, waarbij in het bedrijfsplan de akkerbouw in dienst staat van de veelteelt. Een Sevenumse bijzonderheid daarin is de sterke uitbreiding van pluimveeteelt. De Sevenumse landbouw werd daarmee steeds minder zelfvoorzienend. De boeren ontwikkelden een dynamische houding, die past bij productie voor de markt. Voor de markt produceren betekent innoveren en bijgevolg schulden maken want: *jong zonder schuld, oud zonder goed*. De dynamiek van de agrarische bedrijfsvoering bepaalde de kredietbehoefte van de boer. In de periode van de grootste agrarische verandering - het eerste decennium van de twintigste eeuw -

Het oudste huis van Sevenum met de dorpspomp ervoor. Uit: J. Janssen, Sevenum in oude ansichten, Zaltbommel 1971.

groeide ook de kredietverlening. Aanvankelijk waren zowel de kredietvraag als het kredietaanbod primitief. Doordat vanaf het begin van de twintigste eeuw de conjunctuur steeds meer een opgaande beweging beleefde, nam het vertrouwen in het kredietverkeer toe. Vóór de oprichting van boerenleenbanken was dit zichtbaar in de toename van het via de notaris bemiddelde onderlinge krediet (obligaties). Het ontstaan van de Boerenleenbank in 1905 past in het toegenomen vertrouwen in de kredietverlening. Al bleef de klantenkring aanvankelijk gering, de Bank kreeg wel een basis voor haar functioneren. De door de Bank verleende diensten bestonden met name in het uitgeven van spaarrekeningen en voorschotten. Lopende rekeningen waren in Sevenum in veel mindere mate aanwezig. In Sevenum ging het met name om kortstondige, incidentele vormen van krediet. Vanaf omstreeks 1913 is er een verschuiving te constateren naar langlopende hypothecaire kredietvormen. In hoeverre deze vraag naar langlopend krediet samenhangt met de toegenomen oorlogsdreiging, zal nader onderzoek moeten uitwijzen.